

ЦЕБЕНКО С. Б.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та філософії
права, конституційного
та міжнародного права
(Інститут права, психології
та інноваційної освіти
Національного університету
«Львівська політехніка»)

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.5.6>

ПРИНЦИП ЮРИДИЧНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК ОДИН З ОСНОВНИХ АСПЕКТІВ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

У статті проаналізовано принцип верховенства права як основний, фундаментальний принцип, на основі якого формуються всі інші принципи та на підставі якого права людини можуть бути захищені судом як на національному, так і на міжнародному рівні.

Розкрито один з аспектів принципу верховенства права – принцип юридичної визначеності, відповідно до якого нормативно-правові акти, що приймаються державою, повинні бути чіткими та однозначними. Адже вони, гарантуючи права людини, передбачають механізм її захисту, а людина зможе захистити свої права виключно тоді, коли буде розуміти прописані державою норми та передбачати негативні наслідки в разі їх невиконання. Принцип юридичної визначеності досліджено з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Визначено, що принцип остаточності судового рішення є однією з вимог правової визначеності. Суть цього принципу полягає в тому, що ніхто не може вимагати перегляду того рішення, яке вже набрало законної сили. Однак, відповідно до європейських стандартів, переглядом судового рішення не вважається надання можливості особам, які відбувають покарання у вигляді довічного позбавлення волі, звернутися до суду з проханням про перегляд міри покарання та їх звільнення після певного періоду часу.

Зазначено, що в розгляді принципу правової визначеності важливим аспектом є також питання виконання судових рішень. Унаслідок аналізу практики Європейського суду з прав людини щодо України встановлено, що позиція Європейського суду з прав людини полягає в тому, що рішення національних і міжнародних судів повинні виконуватися. Недопустимою є ситуація їх систематичного невиконання.

Звернено увагу на те, що державі варто вжити необхідних заходів, щоб покращити ситуацію з виконанням рішень судів, а також на необхідність подальшого розвитку інституту приватних виконавців, які будуть зацікавлені в тому, щоб рішення судів були виконані.

Ключові слова: принцип, верховенство права, юридична визначеність, судові рішення, права людини, виконання.

Tsebenko S. B. The principle of legal definition as one of the main aspects of the principle of the rule of law

The article analyzes the principle of the rule of law as the basic fundamental principle on the basis of which all other principles are formed and on the basis of which human rights can be protected by a court both nationally and internationally.

One of the aspects of the principle of the rule of law is revealed, namely the principle of legal certainty, according to which the normative legal acts adopted by the state must be clear and unambiguous. After all, they, guaranteeing human rights, provide a mechanism for their protection.

And a person will be able to protect their rights only when they understand the rules prescribed by the state and anticipate the negative consequences in case of non-compliance. The principle of legal certainty has been studied taking into account the case law of the European Court of Human Rights.

It is determined that the principle of finality of a court decision is one of the requirements of legal certainty. The essence of this principle is that no one can demand a review of a decision that has already entered into force.

However, according to European standards, it is not considered a revision of a court decision to allow persons serving a life sentence to apply to the court for a review of the sentence and their release after a certain period of time.

It is noted that analyzing the principle of legal certainty, an important aspect is the issue of enforcement of court decisions. Analyzing the case law of the European Court of Human Rights on Ukraine, it is noted that the position of the European Court of Human Rights on Ukraine is that the decisions of national and international courts must be complied with. The situation of their systematic non-fulfillment is inadmissible.

Attention was drawn to the fact that the state should take the necessary measures to improve the situation with the implementation of court decisions and the need to further develop the institution of private executors who will be interested in the enforcement of court decisions.

Key words: *principle, rule of law, legal certainty, court decision, human rights, execution.*

Вступ. Основою для забезпечення прав людини, які закріплені в Загальній декларації прав людини, прийнятій ООН у 1948 р., та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ), прийнятій Радою Європи в 1950 р., є принцип верховенства права. Це базовий принцип, на основі якого формуються всі інші принципи та на підставі якого права людини можуть бути захищені судом як на національному, так і на міжнародному рівні. Для того щоб людина могла захистити свої права, необхідно, щоб законодавчі норми були чітко прописані, а також створено механізм захисту цих прав, за якого судові органи мають бути незалежними й неупередженими.

Принцип верховенства права піддано розгляду у працях різних вчених-теоретиків, зокрема С. Головатого, М. Козюбри, П. Рабіновича, О. Петришина та інших. Різні аспекти верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), а також характеристика інших принципів, які використовуються під час здійснення судочинства в Україні, є предметом дослідження таких науковців, як І. Галашин, А. Грубінко, О. Крижова, І. Ліщина, О. Олійник, О. Чорний, Т. Фулей та інші.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження принципу юридичної визначеності у правотлумачній діяльності Європейського суду з прав людини.

Результати дослідження. Юридична визначеність є вимогою та одним з основних аспектів принципу верховенства права. Основними складниками правової визначеності є ступінь неупередженості й незалежності судової влади та рівень виконання остаточних рішень суду.

Аналізуючи принцип верховенства права та його складники, Конституційний Суд України у 2010 р. в рішенні у справі щодо конституційності статті 11 Закону України «Про міліцію» (що діяв на той час) зазначив, що правова визначеність є одним з елементів верховенства права, тому обмеження основних прав людини та реалізація цих обмежень на практиці можлива лише, якщо можливо передбачити застосування правових норм, якими встановлені такі обмеження [1]. Отже, людина, читаючи норму в законодавстві, повинна мати змогу передбачити юридичні наслідки своєї поведінки та бути здатною відрізнити правомірну поведінку від протиправної.

Приводом для остаточного визнання цього принципу в Україні стало рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України, прийняте 26 лютого 2019 р. У ньому Конституційний Суд України дійшов висновку, що юридична визначеність є одним із головних елементів принципу верховенства права, що закріплений у частині 1 статті 8 Конституції України.

Конституційний Суд України наголошував на важливості вимоги визначеності, ясності та недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженість трактування у правозастосовній практиці та неминуче призводить до сваволі (абзац 2 підпункту 5.4 пункту 5 рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005) [2, с. 257–258].

Коли будуть чітко прописані підстави та зміст нормативних актів, особливо тих, що закріплюють і гарантують права людини, тільки тоді буде дотриманий принцип правової визначеності. Адже людина, читаючи закон, повинна мати змогу передбачати правові наслідки своєї поведінки. На цю вимогу правової визначеності (щоб закон був чітко сформульованим для громадян і щоб вони могли зрозуміти зміст закону без додаткової допомоги фахівця у сфері права) ЄСПЛ звертає увагу у своїх рішеннях у справах «Санді Таймс» проти Сполученого королівства» (1980 р.), «Олсон проти Швеції» (1988 р.) та інших. Адже на практиці людина, читаючи законодавчі акти, не завжди розуміє встановлені в них норми та не може чітко визначити наслідки за їх порушення (часто через загальність формулювань і неможливість у законодавчих нормах заздалегідь передбачити всі реальні ситуації) [3, с. 69–70].

ЄСПЛ тлумачить Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, прийняту ще в 1950 р., з урахуванням сучасних умов та обставин, оскільки, на його думку, ЄКПЛ – це живий інструмент. Це ЄСПЛ зазначив у своїх справах «L. та V. проти Австрії» та «S. L. проти Австрії» (2003 р.). Судам України також варто враховувати наведену позицію ЄСПЛ, адже суспільні відносини постійно змінюються та потребують як правового регулювання питання, так і його вирішення в судах.

З огляду на те, що закон може бути застарілим, недосконалість або нечіткість нормативно-правових актів може компенсуватися та бути подолана визначеністю правової системи загалом і з урахуванням основних правових принципів, наприклад верховенства права, законності, демократизму тощо.

Визначеність права може бути досягнута завдяки впровадженню в життя демократичних цінностей, які закріплені в Конституції України.

М. Козюбра виокремлює такі вимоги принципу визначеності, як заборона довільного втручання органів державної влади у права людини, встановлення необхідних обмежень дискреційних повноважень, забезпечення державою однакового застосування закону (цьому можуть сприяти, зокрема, постанови Великої Палати Верховного Суду, які не мають суперечити одна одній, а також рішення Конституційного Суду України), обов'язковість виконання судових рішень, які є остаточними [3, с. 61–62].

Отже, принцип правової визначеності є одним із суттєвих елементів принципу верховенства права.

Як відомо, принцип остаточності судового рішення є однією з вимог правової визначеності. Суть цього принципу полягає в тому, що ніхто не може вимагати перегляду того рішення, яке вже набрало законної сили. Діяльність і повноваження вищих судових інстанцій необхідні, щоб виправляти судові помилки, а не для повторного розгляду справи. Саме це зазначається в рішенні ЄСПЛ у справі «Брумареску проти Румунії». Зокрема, у ньому встановлено, що юридична визначеність вимагає поваги до остаточного рішення суду, яке набрало законної сили. Отже, остаточне рішення не повинне ставитися під сумнів [4, с. 42]. У справі «Брумареску проти Румунії» ЄСПЛ не знайшов підстав для обґрунтування перегляду та скасування остаточної судової постанови від 23 жовтня 2000 р., оскільки не було якихось вагомих для цього обставин. У зазначеній справі ЄСПЛ дійшов висновку, що було порушено пункт 1 статті 6 ЄКПЛ, а саме принцип юридичної визначеності, оскільки був новий розгляд у справі та перегляд остаточного судового рішення, що призвело до його скасування і прийняття нового рішення [5].

Відповідно до європейських стандартів не вважається переглядом судового рішення надання можливості особам, які відбувають покарання у вигляді довічного позбавлення волі, звернутися до суду з проханням про перегляд міри покарання та їх звільнення після певного періоду часу. Тобто кожна людина повинна мати надію і шанс на звільнення. Тому нещодавно, 16 вересня 2021 р., Конституційний Суд України прийняв рішення у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі), у якому визнав неконституційними деякі положення Кримінального кодексу України. Тепер законодавчий орган України має узгодити національне законодавство з європейськими стандартами. Тільки після цього люди, які відбувають довічне позбавлення волі, матимуть шанс на звернення до суду з проханням про перегляд міри покарання та шанс на звільнення [6].

У доповіді «Верховенство права» Венеційської Комісії, схваленої на її 86-му пленарному засіданні в березні 2011 р., говориться про те, що за правової визначеності норми права мають бути зрозумілими, а ситуації, які описані, – передбачуваними; тобто людина повинна чітко розуміти, до яких наслідків може призвести порушення тієї чи іншої норми. Принципу правової визначеності не відповідає зворотна дія в часі, адже зворотна дія норми закону можлива виключно тоді, коли це пом'якшує або скасовує покарання [7]. Це положення стосується різних галузей права: цивільного, адміністративного, кримінального тощо.

Інший аспект принципу правової визначеності стосується питання виконання судових рішень. На жаль, у цьому питанні українська практика залишається надто далекою від європейських стандартів, зокрема й від узятих Україною зобов'язань у межах ЄКПЛ. На недовпустимість систематичного невиконання Україною не лише рішень національних (українських) судів, а й рішень ЄСПЛ неодноразово звертали увагу Парламентська Асамблея Ради Європи, Венеційська Комісія та сам ЄСПЛ.

Показовими в цій ситуації є дві справи, перша з яких – справа «Юрій Миколайович Іванов проти України», рішення в якій ЄСПЛ прийняв у 2009 р. Вона перебувала на розгляді ЄСПЛ у зв'язку з тим, що мало місце невиконання остаточного рішення національних судів Міністерством оборони України, яке мало компенсувати колишньому військовослужбовцю кошти за спеціальну форму. Крім того, Державна виконавча служба не притягувала виконавців до відповідальності за невиконання рішення суду.

Відповідно до обставин справи мало місце невиконання рішення національного суду. Під час розгляду цієї справи ЄСПЛ вказав на систематичність порушень ЄКПЛ, оскільки з 2001 р. по 2009 р. було ухвалено 300 рішень за аналогічними заявами та подано ще 1 400 заяв, які очікували розгляду справи в ЄСПЛ [8, с. 252].

ЄСПЛ констатував, що «право на суд є ілюзорним, якщо національна правова система дозволяє, щоб остаточно, обов'язкове до виконання судові рішення залишилося невиконаним на шкоду будь-якій зі сторін», і наголосив на тому, що держава не може виправдовуватися нестачею коштів у державному бюджеті для виконання судових рішень, у яких передбачена компенсація з державних підприємств чи установ. Адже Україна, ратифікувавши ЄКПЛ, узяла на себе зобов'язання з виконання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а виконання судових рішень прямо постає з її вимог.

ЄСПЛ дійшов висновку, що «причина затримок у виконанні остаточних рішень національних судів полягає в існуванні низки різних дисфункцій у правовій системі України», яка досі «не спромоглася вжити заходів для покращення ситуації, незважаючи на значну й послідовну практику ЄСПЛ з вирішення таких справ» [9].

Наслідком критики ЄСПЛ щодо невиконання рішень національних судових інстанцій було створення інституту приватних виконавців та прийняття Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень», у статті 2 якого чітко зазначено, у яких випадках держава гарантує виконання рішень суду. Зокрема, це ситуації, коли рішення суду стосується стягнення коштів із боржника, який є державним органом, державним підприємством чи юридичною особою, майно якої не може бути реалізоване примусово [10].

Справа «Юрій Миколайович Іванов проти України» 2009 р. вважається пілотним рішенням, у якому ЄСПЛ чітко вказав на наявну в Україні проблему щодо невиконання рішень судів. Він навіть призупинив прийняття заяв проти України, у яких містилося питання невиконання рішень національних судових органів. Проте вжиті Україною заходи не задовольнили ЄСПЛ і згодом він відновив прийняття заяв щодо цього питання. Однак не надовго. Уже в жовтні 2017 р. із цього ж питання ЄСПЛ прийняв важливе рішення у справі «Бурмич та інші проти України». За результатами розгляду цієї справи ЄСПЛ прийняв одночасно ще одне рішення – вилучити з реєстру всі заяви, які стосуються невиконання або тривалого невиконання рішень національних судів. Загальна кількість таких заяв була 12 143. Ще один важливий факт: наразі всі заяви у справах проти України щодо невиконання судових рішень будуть надходити на розгляд Комітету Міністрів Ради Європи. Вилучення заяв і передання їх до Комітету Міністрів Ради Європи відбулося тому, що Україна, незважаючи на сплив тривалого часу з моменту прийняття рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» (а саме з 2009 р.), не вжила необхідних заходів для того, щоб покращити ситуацію з виконанням рішень національних судових органів та забезпечити на національному рівні відшкодування всім потерпілим [11].

Таким чином, нашій державі варто вжити необхідних заходів, щоб покращити ситуацію з виконанням рішень судів. Цьому може сприяти запровадження інституту приватних виконавців, які будуть зацікавлені в тому, щоб рішення судів були виконані.

О. Чорний, проаналізувавши рішення ЄСПЛ, у яких розглядалося питання про сумісність нестабільного прецедентного права верховних судів і неузгодженої практики судів нижчих інстанцій із правовою визначеністю та передбачуваністю правозастосування, констатує, що порушення цих засад має місце за таких обставин:

1) верховий суд не має інструментів узгодження суперечливих рішень судів нижчих інстанцій (справа «Тютюр Тюдор проти Румунії» (заява № 21911/03), п. 29);

2) прийняття верховним судом у межах одного провадження нового рішення, що суперечить попередньому рішенню, без посилання на попереднє рішення та обґрунтування зміни позиції (справа «Главак проти Хорватії» (заява № 73692/12), п. 20);

3) ухвалення верховним судом у різних справах щодо одного й того самого питання судових рішень із діаметрально протилежними правовими висновками, що також потягло

за собою неоднакове правозастосування судів першої інстанції та апеляційних судів (справа «Беян проти Румунії» (заява № 30658/05), п. 39);

4) Верховний суд без належного обґрунтування змінив свій підхід до тлумачення норми права, що свідчить про відсутність прозорості та негативно впливає на довіру суспільства і віру в закон (справа «Серков проти України» (заява № 39766/05), п. 40) [12, с. 75–82].

Отже, виконання принципу верховенства права залежить від того, наскільки якісним є чинне законодавство держави. Крім того, це законодавство, по-перше, має бути доступним людині (тобто щоб вона мала можливість ознайомитися з ним), а по-друге, має бути чітким і зрозумілим (тобто щоб людина, читаючи норми законів, могла визначити для себе зміст і характер тих заходів, які можуть бути застосовані до неї в разі виникнення тієї чи іншої ситуації) [13, с. 544–549].

Висновки. Унаслідок проведеного у статті аналізу варто зазначити, що Європейський суд з прав людини з метою забезпечення принципу верховенства права в суспільстві виокремлює певні елементи цього принципу та чітко вказує на те, яким чином держава повинна діяти, щоб забезпечити його виконання. Одним із таких елементів є принцип визначеності, який означає вимогу чіткості підстав, цілей і змісту нормативних приписів, особливо тих із них, що адресовані безпосередньо громадянам. Особа повинна мати можливість передбачати правові наслідки своєї поведінки.

В основі принципу визначеності лежить вимога щодо остаточності судового рішення, що означає, що ніхто не може вимагати перегляду остаточного судового рішення, яке вже набрало законної сили. Не вважається переглядом судового рішення надання можливості особам, які відбувають покарання у вигляді довічного позбавлення волі, звернутися до суду з проханням про перегляд міри покарання та їх звільнення після певного періоду часу. Навпаки, надання такої можливості людям є однією з гарантій демократичного суспільства та відповідає європейським стандартам.

Унаслідок аналізу судової практики ЄСПЛ щодо виконання Україною рішень національних судів запропоновано покращити цю ситуацію шляхом подальшого розвитку інституту приватних виконавців, які будуть зацікавлені в тому, щоб рішення судів були виконані.

Список використаних джерел:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу 8 пункту 5 частини 1 статті 11 Закону України «Про міліцію»: рішення від 29 червня 2010 р. № 17-рп/2010 / Конституційний Суд України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10#Text> (дата звернення: 15.09.2021).
2. Олійник О. Принципи кримінального права у світлі практики ЄСПЛ. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 254–260. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/4_2019/40.pdf (дата звернення: 12.09.2021).
3. Козюбра М. Верховенство права і Україна. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 30–64.
4. Грубінко А., Галашин І. Застосування принципу верховенства права в практиці Європейського суду з прав людини. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 3(15). С. 40–44. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/31276/1/%D0%93%D1%80%D1%83%D0%B1%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf> (дата звернення: 12.09.2021).
5. Брумареку проти Румунії (Case of Brumarescu v. Romania): рішення Європейського суду з прав людини від 28 листопада 1999 р. (заява № 28342/95) / Європейський суд з прав людини. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 2000. № 4. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIIdx=307> (дата звернення: 15.09.2021).
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального

кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі) : рішення від 16 вересня 2021 р. № 6-р(П)/2021 / Конституційний Суд України. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/6-tii2021> (дата звернення: 18.09.2021).

7. Верховенство права: доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 р.) / Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеційська Комісія). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr) (дата звернення: 15.09.2021).

8. Ліщина І. Проблема невиконання судових рішень як порушення права власності у практиці Європейського суду з прав людини. Український аспект. Від Hornsby до Ivanov. *Право України*. 2020. № 3. С. 233–255.

9. Юрій Миколайович Іванов проти України (Yuriy Ivanov v. Ukraine) : рішення Європейського суду з прав людини від 15 жовтня 2009 р. (заява № 40450/04) / Європейський суд з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479 (дата звернення: 15.09.2021).

10. Про гарантії держави щодо виконання судових рішень : Закон України від 5 червня 2012 р. № 4901-VI / *Верховна Рада України. Офіційний вісник України*. 2012. № 49. Ст. 1919.

11. Щодо стану виконання Урядом України рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бурмич та інші проти України» : тіньовий звіт. Київ: Лабораторія законодавчих ініціатив, 2018. 44 с. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/7033d2d691fd4cc34db8_file.pdf (дата звернення: 14.09.2021).

12. Чорний О. Принцип фіскальної достатності в системі основних засад податкового законодавства України. *Право та державне управління*. 2017. № 2(27). С. 75–82.

13. Крижова О. Принцип верховенства права в практиці Європейського суду з прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2017. № 865. С. 544–549. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2017_865_84 (дата звернення: 14.09.2021).

